

Aslanova Ülviyyə Salam qızı
Bakı ş., 170 № -li tam orta məktəb

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRISİNDƏ OXU TƏLİMİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Açar sözlər: *İbtidai təhsil, Azərbaycan dili, oxu təlimi, nitq mədəniyyəti, metodika*

Key words: *Primary education, Azerbaijani language, readings, speech culture, methodology*

Ключевые слова: *Начальное образование, Азербайджанский язык, чтения, речевая культура, методика*

Azərbaycan dilinin tədrisində əsas məqsəd şagirdlərin nitq bacarıq və qabiliyyətlərini təkmilləşdirmək, ana dilində düzgün yazı, oxu və nitq mədəniyyətinə yiyələndirməkdir. Bütün bunlarla bərabər dilin tədrisi şagirdlərin elmi dünyagörüşünü genişləndirir, təfəkkürünü inkişaf etdirir, leksikonunu zənginləşdirir, düzgün nitq vərdişləri, danışıq qabiliyyəti yaradır, onlarda ana dilinə sevgi və məhəbbət hissləri aşılayır və mənəvi, əxlaqi cəhətdən onları kamilləşdirir.

Bu cəhətdən Azərbaycan dilinin tədrisində oxu materialları və onların öyrənilməsi və öyrədilməsi məsələləri xüsusi yer tutur. Oxudan səmərəli istifadə etmək, oxunun düzgün metodikasına yiyələnmək - xüsusilə ifadəli oxu qaydalarına əməl etmək, şagirdlərin düzgün, savadlı nitqə yiyələnmələrinə, əxlaq və mənəviyyatlarının zənginləşməsinə, yaradıcı təfəkkürlərinin inkişafına və gələcəkdə də onların natiqlik qabiliyyətlərinə yiyələnmələrinə səbəb olacaqdır.

Oxu şagirdlərin dil duyumunun inkişafını, fikrin ifadə olunmasında sözün məna xüsusiyyətlərinin, cümlə və mətnin rolunun anlaşılmasını, lazımi vərdişlərin məqsədyönlü şəkildə təkmilləşdirilməsini, dilin gözəlliyinə, üslubi imkanlarının zənginliyinə şagirdlərin maraq və məhəbbətinin formalaşmasını təmin edir. Müxtəlif üslublarda yazılmış mətnlərin məzmun və struktur elementlərinin müstəqil qavranılmasına imkan yaradır, ana dilinə, bu dildə yazılmış elmi-kütləvi və ədəbi-bədii nümunələrə marağı dərinləşdirməyə, ümumi nitq mədəniyyətinin inkişafı üçün lüğət ehtiyatını daha da zənginləşdirməyə xidmət edir.

Oxu dərsləri şagirdlərin nitqini, təfəkkürünü, təxəyyülünü, fantaziyasını, yaradıcılığını inkişaf etdirməklə yanaşı onlarda yüksək müsbət əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır. Professor Yəhya Kərimov bu barədə çox dəyərli fikirlər söyləyir: "Oxu dərslərində şagirdlərdə vətənə məhəbbət və səadət tərbiyə olunur, onlara xeyirxahlıq, ədalətlik, namusluluq, mərdlik, fədakarlıq, təvazokarlıq, düzlük və doğruluq kimi sosial-əxlaqi keyfiyyətlər aşılanır, onların dünyagörüşünün formalaşması üçün ilkin bünövrə qoyulur"(1,178).

Oxu şagirdlərin fikirlərini şifahi və yazılı şəkildə ifadə etmək bacarığını yüksəldir, onlarda şüurlu, düzgün, sürətli və ifadəli şəkildə oxunmuş materialın məzmununu nəql etmək və s. bacarıqlar yaradır. Bütün bunlarla yanaşı, oxu şagirdlərin nitqini inkişaf etdirir, onların lüğət ehtiyatını zənginləşdirir, dəqiqləşdirir. Professor Nəbat Cəfərova bu barədə yazır: "Oxu məşğələləri şagirdlərin lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirmək baxımından çox mühüm və zəruri mənbədir. Oxu dərslərində lüğət üzrə iş əsasən yeni sözlərin şagirdlərin fəal lüğət ehtiyatına daxil edilməsi, nitqin sinonimlər, omonimlər, çoxmənalı sözlər, antonimlər, obrazlı söz və ifadələr hesabına zənginləşdirilməsi şəklində aparılmalıdır"(2, 298)

Hər bir təhsil səviyyəsi üzrə oxunun tələbləri dəyişir. İbtidai təhsil səviyyəsində mətnin oxunmasında aşağıdakı tələblərə əməl edilməlidir: Şagirdlər üçün:

- mətni düzgün və şüurlu oxuyur;
- mətni ifadəli oxuyur;
- müxtəlif mətnləri bütöv sözlərlə səli və səssiz oxuyur;
- oxuduğu mətnin məzmununu anlayır, emosional hisslər keçirir və ona fəal münasibət bildirir;
- mətnin hissələri arasında məntiqi və məna əlaqələrini müəyyənləşdirir;
- bədii və elmi – kütləvi mətnləri fərqləndirir.

Oxunun düzgünlüyü dedikdə sözlərin aydın səlis tələffüzü, yəni təhrif etmədən, heca və səsləri buraxmadan, əlavə etmədən, onların yerini dəyişmədən, sözün sonunu təhrif etmədən oxunması, sözlərdə vurğunu düzgün işlətmək və vurğuya görə sözün, mənasının dəyişməsinə yol verməmək, cümlələrin sonunda fasilə verməklə oxumaq, durğu işarələrinin tələblərinə əməl etmək, cümlədə söz buraxmamaq və əlavə etməmək, cümlədə sözləri və mətnə cümlələri təkrarlamamaq, kəkələməmək, dialektdən istifadə etməmək başa düşülməlidir. Aydın məsələdir ki, ibtidai siniflərdə şagirdlərin cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri barədə anlayışları vardır. Mətnin düzgün oxunmasında intonasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, durğu işarələri, vurğu, pauza və s. oxu qaydalarına ciddi əməl edilməlidir.

Əlbəttə, oxunun şüurluluğu da əsas şərtidir. Şüurluluq hər bir sözün, söz birləşməsinin, cümlənin və bütövlükdə mətnin mənasının başa düşülməsində özünü göstərir. Oxunun şüurluluğu oxunmuş mətnin məzmununun şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə tələb edir. Şüurlu oxu təlim nəticəsində şagird mövzunun məzmunu əsasında hekayənin əsas fikrini izah etməli, onun məzmununu yaşamaq, əsas obrazın davranışlarına münasibət bildirməli, əsərin, hekayənin və yaxud parçanın ideyasını başa düşməli, əsərin məzmununu başa düşməklə onu qiymətləndirməlidir.

Oxunun mühüm keyfiyyətlərindən biri mətnin ifadəli oxunuşudur. İfadəli oxu həm şeirlərin, həm də hekayələrin, daha başqa janrların oxunuşunda da vacibdir. Oxunun ifadəliliyi həm qavramanı, həm anlamı dərinləşdirir, həm də hiss və emosiyaların, təxəyyülün inkişafına, estetik zövqün formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Belə ki, şagirdlər bədii mətni oxuyarkən uşaqların ixtiyarı, məqsədyönlü diqqəti nəticəsində fikirlər cəmləşir, mətnin məzmunu obrazlar vasitəsilə aydınlaşır və şagirdlərdə müxtəlif hiss və emosiyalar, təəssüratlar yaranır. İfadəli oxu zamanı şagird oxuduğu mətni anlamalı, dərk etməli və onu təsvir etməyi, danışmağı bacarmalıdır.

Şagirdlərin səsli və səssiz oxumasının özünəməxsus üstünlükləri vardır. Səsli oxu şagirdin nitqini, tələffüzünü inkişaf etdirdiyi kimi, səssiz oxu şagirdin sürətli oxumasına imkan yaradır. İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə kurikulumda təlim nəticələrində qeyd olunan meyarlarda deyilir: “Şagird mətni düzgün, sürətli, ifadəli, şüurlu oxuyur”(3, 34). Deməli, istər səsli, istərsə də səssiz oxuda kurikulumun tələblərinə cavab verməlidir.

Oxu zamanı ən mühüm tələblərdən biri mətdəki sevinci, kədəri, həyəcanı, təəssüf, heyrəti və sair emosional hissləri şagirdlərə çatdırmaq, hadisələrə münasibət bildirməkdir. Tanış olmayan, mürəkkəb məzmunlu mətni ifadəli oxumaq bəzən çətinlik törədir. Bu zaman mətni əlbəttə təkrar oxumaq da lazım olacaqdır ki, hər sözün, hər ifadənin daşdığı mənanı anlamaq, təsvir olunan hadisələri sanki özününkü kimi yaşamaq xəyallarında canlandırmaq, qəhrəmanları sevinirsə sevinmək, kədərlənsə kədərlənmək lazımdır.

Oxu dərslərində müəllim şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi üzrə xüsusi iş aparmalıdır. Belə ki, bu zaman müəllim mətdə məntiqi əlaqələrin tapılması, əşya və hadisələrin, insan tiplərinin müqayisəsi, oxşarlığı və fərqli xüsusiyyətlərini şagirdlərlə birlikdə təhlil etməli və onların təsnifatını aparması, tutuşdurması, ümumiləşdirməsi kimi təlim metod və priyomlarından istifadə etməlidir.

Oxu təliminin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri də uşaqlarda ətraf aləm haqqında, insanlar, peşələr, heyvanlar, quşlar, təbiət hadisələri haqqında düzgün və obrazlı təsəvvürlərin yaradılmasıdır.

Bu baxımdan oxu təlimi prosesində şagirdlərdə elmi-kütləvi ədəbiyyatın da oxunmasına maraq oyatmaq lazımdır. Çünki elmi-kütləvi ədəbiyyatın oxunması şagirdlərin idrak qabiliyyətini inkişaf etdirir, zehni fəallığı artırır. Şagirdlərdə fikir mübadiləsi aparmaq, öz mülahizələrini söyləmək kimi qabiliyyətləri inkişaf etdirir.

Bəs oxunun sürəti necə olmalıdır? Məlum məsələdir ki, hər bir şagird üçün orta oxu sürəti vardır. Bu oxu sürəti tələb olunan normaya uyğunlaşdırılmalıdır. Şagird eyni vaxtda bir-neçə sözü, söz birləşməsinə, cümləni görmə vərdişinə yiyələndikdən sonra oxunun normal sürətinə nail olmaq olar.

Şagirdlərin oxu sürəti tələffüz orqanlarının düzgün və sərbəst işindən asılıdır. Təcrübələrdən məlum olur ki, ibtidai siniflərdə sürətli oxuya alışan şagirdlər yuxarı siniflərdə daha yaxşı oxuyurlar. İbtidai siniflərdə şagirdlər 1 dəqiqədə 120-150 söz oxumağı bacarmalıdırlar. Müəllim oxu sürətini təmin etmək üçün mətni təkrar oxuda bilər və ya dildönmələrdən, yanılmaclardan, yaxud da dialoji, cümlələrlə oxulardan istifadə edə bilər. Mətnin hissələrlə oxunması da oxu sürətini artırmağa kömək edir. Saniyəölçənə oxu sürətini ölçməklə şagirdləri tədricən sürətli oxu vərdişlərinə də alışdırmaq lazımdır. Çox oxuyan şagirdlər daha sürətli oxuyurlar.

Beləliklə, oxu dərsləri elə qurulmalıdır ki, bu dərslərdə təlimə verilən pedaqoji tələb kimi şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafı vəzifələri vəhdətdə yerinə yetirilsin. Səriştəli, peşəkar müəllim oxunun bütün parametrlərinə dəqiq riayət etməlidir. Professor Rüşad Hüseynzadə qeyd edir ki, səriştəli müəllim özü də mətni düzgün, ifadəli oxumalı, ədəbi dildə danışmalı, natiqlik qabiliyyətinə malik olmalı, düzgün və gözəl yazmalı, şagirdlərlə düzgün ünsiyyət və münasibətdə olmalıdır (4,175).

Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, düzgün oxu bacarıqlarına yiyələnmək şagirdin gələcək hərtərəfli inkişafı, gözəl nitqi, təfəkkürü, məntiqi, lakonik danışığı, məzmunlu söhbəti, ümumi savad göstəricisi üçün əsas amildir.

Ədəbiyyat:

1. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. (Dərslik). Bakı:Səda, 2013, 552 s.
2. Cəfərova N.B. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Dərslik. Bakı: ADPU, 2016, 403 s.
3. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı: Təhsil, 2008, 480 s.
4. Hüseynzadə R.L. Pedaqoqika. Dərslik. 2 cildə. II cild. Bakı: Mütərcim, 2013. 540 s.

Reading requirements for teaching the Azerbaijani language

Summary

One of the most important tasks of elementary school is the formation of children's reading skills, which is the foundation of all subsequent education. Formed reading skill includes at least two main components: a) reading technique (correct and quick perception and scoring of words based on the connection between their visual images, on the one hand, and acoustic and speech-motor, on the other); b) understanding of the text (extracting its meaning, content). Usually the formation of this skill is delayed for many years. The primary school program provides for its gradual improvement from class to class, and at each stage, its formation is evaluated by such indicators as speed (fluency) of reading, its correctness, meaningfulness and expressiveness. It can be argued that reading skills are formed at the primer level. Further, the reading skill is developed and improved.

Требования к чтению при обучении азербайджанскому языку

Резюме

Одна из важнейших задач начальной школы – формирование у детей навыка чтения, являющегося фундаментом всего последующего образования. Сформированный навык чтения включает в себя как минимум два основных компонента:

а) технику чтения (правильное и быстрое восприятие и озвучивание слов, основанное на связи между их зрительными образами, с одной стороны, и акустическими и речедвигательными, – с другой); б) понимание текста (извлечение его смысла, содержания). Обычно формирование этого навыка затягивается на долгие годы. Программа начальной школы предусматривает его постепенное усовершенствование от класса к классу, и на каждом этапе его сформированность оценивается по таким показателям, как скорость (беглость) чтения, его правильность, осмысленность и выразительность. Можно утверждать, что навык чтения формируется на уровне букваря. Далее навык чтения развивается и усовершенствуется.

Rəyçi: prof.R.L.Hüseynzadə